

Małgorzata Wilińska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0000-0002-2648-2488

„WADA OŚWIADCZENIA WOLI” JAKO METAFORA W AKCIE NORMATYWNYM

Zagadnienie użycia metafory w języku prawnym jest przedmiotem niewielu opracowań w literaturze teoretycznoprawnej. Wspomnieć należy jedyne polskie monograficzne opracowanie zbiorowe S. Wojtczak, S. Witczak-Plisieckiej, R. Augustyna dotyczące metafor konceptualnych jako narzędzia rozumowania i poznania prawniczego¹, jak również opracowanie A. Wróbla dotyczące metafory w dyskursie prawniczym² oraz M. Andruszkiewicz dotyczące perswazyjności języka prawnego i metafory³. Jednocześnie zagadnienie metafory jest przedmiotem wielu opracowań w literaturze językoznawczej⁴. Niedostatek rozważań teoretycznoprawnych w tym zakresie może być jedną z przyczyn, która powoduje brak zainteresowania tym zagadnieniem w poszczególnych dziedzinach dogmatyki prawa.

Jak wskazuje A. Wróbel, rozpowszechnienie się metafory w języku prawnym i prawniczym jest faktem, a metafora jego zdaniem pojawia się regularnie w tekstach aktów normatywnych, częściej – w orzecznictwie sądowym, jak również

¹ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisieccka, R. Augustyn, *Metafory konceptualne jako narzędzia rozumowania i poznania prawniczego*, Warszawa 2017.

² A. Wróbel, *Krótki szkic o metaforze w dyskursie prawniczym*, Lublin 2014.

³ M. Andruszkiewicz, *Wpływ języka na adresatów norm prawnych*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2015, nr 7–8.

⁴ Wskazać tu należy w szczególności opracowania: O. Jäkel, *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu*, Kraków 2003; G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 2010; I. A. Richards, *The Philosophy of Rethoric*, London 1936; M. Black, *Metaphor, (w:) Models and Metaphors*, Nowy Jork 1962.

szeroko w poglądach nauki prawa. Przez metafory prawne i prawnicze rozumie on metafory językowe używane w normach prawnych, uzasadnieniach orzeczeń sądowych i piśmiennictwie prawniczym⁵.

Natomiast w naukach lingwistycznych metafora stała się przedmiotem wielu opracowań, w których sformułowano teorie metafory, w tym w szczególności klasyczną teorię substytucji i porównania (Arystoteles, M. F. Kwintylian), teorię interakcyjną (I. A. Richards, M. Black) oraz kognitywną teorię metafory (G. Lakoff, M. Johnson).

Zgodnie z teorią substytucji i porównania metafora jest przeniesieniem nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesieniem nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii⁶. Metafora jest w tym ujęciu traktowana jako figura retoryczna różniąca się od normalnego użycia języka. W przypadku użycia metafory następuje zastąpienie tego, o czym się rzeczywiście myśli, innym wyrażeniem z właściwej domeny w wyniku rzutowania. Arystoteles twierdził, że kierunki rzutowania są klasyfikowane w zakresie semantycznych relacji podrzędności, więc tworzenie dobrej metafory jest równoznaczne z dostrzeganiem podobieństwa w rzeczach niepodobnych⁷.

Teoria interakcyjna metafory w swych założeniach wyraźnie odróżnia się od klasycznej teorii substytucji i porównania⁸. Zdaniem I. A. Richardsa w przypadku użycia metafory myśli się o dwóch różnych, współdziałających rzeczach opartych na pojedynczym słowie lub frazie, której znaczenie jest skutkiem ich interakcji⁹. Metaforę należy rozpatrywać jako „podwójną jednostkę” w ramach całego zdania. Jedną z tych jednostek to *tenor* (temat), drugą to *vehicle* (nośnik). M. Black, rozwijając teorię I. A. Richardsa, uważa, że wyrażenie metaforyczne

⁵ A. Wróbel tytułem przykładu wskazuje następujące metafory prawne i prawnicze: „ciężar dowodu”, „łańcuch przyczynowy”, „mowa nienawiści”, „negatywny ustawodawca”, „równość broni”, „sędzia – Herkules”, „efekt mrożący”, „źródło prawa”, „dialog sędziowski” – A. Wróbel, *Krótki szkic...*, s.130.

⁶ Arystoteles, *Retoryka – Poetyka*, przekład, wstęp i komentarz J. Podbielski, Warszawa 1988, *Poetyka* 1457 b, s. 351 i n. Arystoteles, twierdzi, że przeniesienie nazwy rodzajowej na gatunek ma miejsce, gdy mówi się np. „tutaj stoi mój okręt”. „Stać na kotwicy” wchodzi bowiem w zakres pojęcia rodzajowego „stać”.

⁷ Arystoteles wskazywał na relację od pojęcia nadrzędnego do pojęcia podrzędnego, od pojęcia podrzędnego do pojęcia nadrzędnego lub pomiędzy dwoma pojęciami współrzednymi. M. F. Kwintylian natomiast rozróżnia cztery kierunki metaforycznego rzutowania, dokonując kwalifikacji według kryteriów ontologicznych, w tym zastąpienie ożywionego ożywionym, zastąpienie nieożywionego nieożywionym, zastąpienie ożywionego nieożywionym, zastąpienie nieożywionego ożywionym. Arystoteles, *Retoryka – Poetyka...*, *Poetyka* 1457 b, s. 351 i n., M. F. Kwintylian, *Kształcenie mówcy*, Księga VIII 6–XII, 9–14, s. 37 i n.

⁸ Interakcyjna teoria metafory została sformułowana przez M. Blacka, który rozwinął teorię metafory stworzoną przez I. A. Richardsa. Teorię tę również rozwijali P. Ricoeur, R. Verbrugge, E. R. Mac Cormac, E. F. Kittay, C. R. Hausman, G. Keil, B. Indurkha.

⁹ I. A. Richards, *The Philosophy...*, s. 93.

łączy ze sobą dwa różne przedmioty, które należy rozpatrywać jako systemy¹⁰. Na przedmiot pierwszy rzutowane są określone zasoby wiedzy, które wspólnota językowa kojarzy z przedmiotem drugim. Poprzez metaforyczne rzutowanie „zasobów wiedzy” powstaje nowa perspektywa, której określone cechy przedmiotu pierwszego są selektywnie podkreślane, inne natomiast ukrywane, tak więc rozumienie przedmiotu ulega częściowemu przeorganizowaniu. M. Black wskazuje ponadto, że metafora ma znacznie większą kreatywność i konstruktywność, niż gdyby miała ona tylko wyrażać podobieństwo istnień. W niektórych przypadkach to metafora tworzy podobieństwo, łącząc interaktywnie przedmiot pierwszy z drugim, dostarczając nowego rozumienia¹¹.

Teoria metafory kognitywnej sformułowana przez G. Lakoffa i M. Johnsona opiera się na uznaniu, że nasz system pojęć ma charakter metaforyczny¹². Metafora stanowi element poznania, a dzięki procesowi metaforyzacji ludzie dokonują kategoryzacji świata. Metafora w tym przypadku nie jest figurą retoryczną, lecz elementem budowy obrazu świata i niezbywalną właściwością języka¹³. Zdaniem A. Libury w teorii kognitywnej „metafora”, odnosi się do odwzorowania między dziedzinami pojęciowymi, a nie do wyrażenia metaforycznych, które są tylko wtórnym przejawem tych odwzorowań¹⁴.

G. Lakoff i M. Johnson twierdzą, że istnienie metafor jako wyrażenia językowych jest możliwe dzięki temu, że tkwią one w systemie pojęć człowieka i tym samym stanowią pojęcia metaforyczne¹⁵. Implikacje metaforyczne charakteryzują koherentny system pojęć metaforycznych, a zatem też koherentny system wrażeń metaforycznych, odpowiadających tym pojęciom¹⁶. G. Lakoff i M. Johnson¹⁷ wyróżniają w szczególności:

a) metafory strukturalne charakteryzujące się tym, że jedno pojęcie nadaje strukturę metaforyczną innemu¹⁸,

¹⁰ M. Black, *Metaphor*, (w:) *Models...*, s. 25–47.

¹¹ M. Black, *More about metaphor*, (w:) A. Ortony, *Metaphor and thought*, Cambridg 1979, s. 34.

¹² G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 30.

¹³ S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 35.

¹⁴ A. Libura, *Wyobrażenia w języku. Leksykalne korelaty schematów wyobrażeniowych. Centrum-Peryferie i Siły*, Wrocław 2000, s. 46 i n. Jak wskazuje A. Libura, wyrażenia: „wzrosły ceny węgla”, „spadła temperatura”; „on go przewyższa pod każdym względem” są językowymi realizacjami metafory WIĘCEJ TO W GÓRĘ.

¹⁵ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 32.

¹⁶ *Ibidem*, s. 35.

¹⁷ *Ibidem*, s. 41.

¹⁸ Metafory strukturalne charakteryzują się tym, że jedno pojęcie nadaje strukturę metaforyczną innemu pojęciu. Przykładem może być tu metafora ARGUMENTOWANIE TO WOJNA, gdzie możliwe jest wskazanie następujących wyrażenia:

Twoje twierdzenia nie dają się *obronić*.

Zaatakował wszystkie słabe punkty mego rozumowania.

Jego uwagi krytyczne *trafiły prosto w cel*.

b) metafory orientacyjne charakteryzujące się tym, iż cały system pojęć nadaje strukturę innemu systemowi, nadają one danemu pojęciu orientację przestrzenną¹⁹,

c) metafory ontologiczne²⁰ pozwalające zidentyfikować nasze doświadczenia poprzez pojmowanie wydarzeń, czynności, uczuć, wyobrażeń jako rzeczy lub substancji²¹.

Wyróżnia się również podział na metafory żywe oraz metafory martwe. Metafora martwa stanowi konstrukcję językową, która pierwotnie była przenośnią, ale obecnie pełni funkcję sloganu lub związku frazeologicznego. Przykładem metafory martwej powszechnie używanej w języku prawnym i prawniczym jest „źródło prawa” czy „duch prawa”, ale także „prawo do obrony”²².

O. Jäkel wskazuje, że metafory są tak powszednim zjawiskiem, iż często nawet ich nie dostrzegamy. Funkcjonują w świadomości człowieka jako pojęcia ułatwiające poznanie. W wyniku nieświadomych procesów myślenia to, co niefizyczne (abstrakcyjne), jest rozumiane w kategoriach materialnych (konkretnych). Właśnie w wyniku tej interakcji wyłaniają się metafory pojęciowe, powstające jako skutek systematycznego powiązania dwóch różnych domen pojęciowych, z których jedna (X) funkcjonuje jako domena docelowa, druga zaś jako domena źródłowa (Y) metaforycznego rzutowania. W ten sposób X rozumiane jest jako

Nigdy nie *wygrałem* z nim sporu.
Nie zgadzasz się? Dobrze, *strzelaj!*
Jeżeli użyjesz tej *strategii*, on Cię *pokona*.
Zbil wszystkie moje argumenty.

Istota metafory w tym przypadku polega na tym, że nie ograniczamy się jedynie do mówienia o argumentowaniu w terminach wojennych. W rzeczywistości możemy wygrywać lub przegrywać spory. Spierające się z nami osoby postrzegamy jako przeciwników. Atakujemy ich pozycje i bronimy naszych. Zdobywamy i tracimy grunt. Planujemy i stosujemy strategię. W związku z tym ARGUMENTOWANIE TO WOJNA jest metaforą, według której żyjemy w naszym obszarze kulturowym: kształtuje ona nasze działanie towarzyszące sporom. G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 30.

¹⁹ Metafory orientacyjne mają związek z orientacją przestrzenną: wwyż – w dół, do – z, przód – tył, na – od, głęboko – płytko, centralny – peryferyjny. Metafory te nadają danemu pojęciu orientację przestrzenną, na przykład SZCZĘŚLIWY TO W GÓRĘ. Fakt, że pojęcie SZCZĘŚLIWY zorientowane jest W GÓRĘ, wiąże się z wyrażeniami typu: „Czuję się dziś *podniesiony* na duchu” G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 41.

²⁰ Metafory ontologiczne służą pojmowaniu wydarzeń, czynności i uczuć, wyobrażeń jako rzeczy lub substancji. Zakres metafor ontologicznych jest bardzo szeroki. Są używane w celu zobrazowania odnoszenia się do czegoś (To był piękny *chwyt*. Działamy na rzecz *pokoju*), kwantyfikowania (Boniek wykazuje *dużo energii i sprytu* jako piłkarz), rozpoznawania aspektów (W Wietnamie nie doznaliśmy euforii *zwycięstwa*), rozpoznawania przyczyn (*Wewnętrzne spory* kosztowały ich utratę proporcja), ustalania celów i motywowania działań (Pojechał do Nowego Jorku, *by szukać sławy i szczęścia*). Wskazać należy, że metafory ontologiczne można poddawać dalszym przetworzeniom. G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 57 i n.

²¹ G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 56.

²² A. Wróbel, *Krótki szkic...*, s. 134.

Y, co czyni domenę pojęciową dostępną poznawczo, poprzez odwołanie się do innego obszaru doświadczenia²³.

A. Gemel twierdzi, że zgodnie z definicją G. Lakoffa i M. Johnsona metafora pojęciowa to relacja odwzorowująca elementy określonej domeny poznawczej w elementy innej domeny kognitywnej²⁴. Jak wskazuje natomiast G. Fauconnier, relację tę można więc rozumieć w kategoriach operacji na zbiorach, tj. jako funkcję przyporządkowującą elementy pomiędzy dwoma zbiorami. Przyporządkowywane elementy wchodzą w skład domen poznawczych, czyli uporządkowanych obszarów wiedzy o wieloaspektowej treści pojęciowej, które stanowią istotne tło dla procesu konceptualizacji wszelkiej językowej zawartości. Pojęcie domeny jako swoiste pole konceptualizacji treści językowych odsyła więc do denotowanej i konotowanej treści pojęciowej danego wyrażenia językowego²⁵.

M. Andruszkiewicz wskazuje, że metafora jest nietypowym z punktu widzenia pożądaných cech tekstu prawnego środkiem językowym. Pomimo formułowanych w technice prawodawczej wymogów dotyczących zasobu leksykalnego, w tekstach prawnych występują zwroty metaforyczne, takie jak wzruszenie domniemania, ciężar dowodu, osobowość prawna, wejście w życie, wygaśnięcie mocy obowiązującej, wada oświadczenia woli²⁶. Stopień metaforyzacji tekstów prawnych, jak wskazuje M. Andruszkiewicz, jest znacznie niższy niż w przypadku innych odmian stylowych języka, a zwłaszcza tekstów artystycznych. Ta właściwość wymaga jednak dostrzeżenia w świetle wskazanego w Zasadach Techniki Prawodawczej wymogu dążenia do precyzji i postulatu używania w tekście prawnym wyrazów w ich podstawowym, słownikowym znaczeniu²⁷.

Zgadając się z M. Andruszkiewicz, za szczególnie interesujące uznaję analizę metafory wskazanej powyżej, tj. metafory „wada oświadczenia woli”.

Wydaje się, że zasadne w pierwszej kolejności jest zbadanie podstawowego, słownikowego znaczenia pojęcia „wada”. *Wielki słownik języka polskiego* określa wadę jako:

- 1) „ujemną cechę charakteru”;
- 2) „ujemną cechę, brak, uszkodzenie obniżające wartość jakiegoś przedmiotu, wytworu pracy systemu; defekt, usterkę”;
- 3) „niedorozwój, zniekształcenie, nieprawidłową budowa lub złe działanie jakiegoś narządu żywego organizmu”²⁸.

²³ O. Jäkel, *Metafory...*, s. 22.

²⁴ A. Gemel, *Codziennosc metafory w perspektywie kognitywistycznej. Próba krytycznej analizy*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2016, nr 1(2), s. 181.

²⁵ G. Fauconnier, *Mappings in Thought and Language*, Cambridge 1997, s. 155.

²⁶ Art. 8 ust. 1 Zasad Techniki Prawodawczej stanowi, że w ustawie należy posługiwać się poprawnymi wyrażeniami językowymi (określeniami) w ich podstawowym i powszechnie przyjętym znaczeniu. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów w sprawie „Zasad Techniki Prawodawczej” z dnia 20 czerwca 2002 r. (tekst pierwotny Dz.U. nr 100, poz. 908, z późn. zm.).

²⁷ M. Andruszkiewicz, *Wpływ języka...*, s. 41.

²⁸ P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t. 5, Warszawa 2018, s. 161.

Wada jest więc definiowana jako ujemna cecha, brak, uszkodzenie, defekt, usterka, nieprawidłowe działanie, zniekształcenie. Wynika z tego, że „zniekształcone, z defektem, uszkodzone” oświadczenie woli jest wadą oświadczenia woli. Metafora ta odnosi się do fizycznego uszkodzenia, defektu w celu zobrazowania „wady oświadczenia woli”, tj. nieprawidłowości występującej w procesie woli, towarzyszącej jej powzięciu lub uzewnętrznieniu.

Polska koncepcja wad oświadczenia woli powstała w toku prac legislacyjnych nad Kodeksem zobowiązań z 1933 r. z uwzględnieniem obowiązujących wówczas w Polsce kodeksów: niemieckiego, austriackiego i francuskiego, jak również szwajcarskiego prawa zobowiązań²⁹. W Kodeksie zobowiązań z 1933 r. wady oświadczenia woli zostały umiejscowione w Rozdziale II, Tytułu II pt. „Wady oświadczenia woli” (art. 31–45), w którym uregulowano: oświadczenie złożone w stanie nieprzytomności lub zakłócenia czynności psychicznych wyłączających świadomą wolę, oświadczenie nie na serio i pozorne, złożone pod wpływem błędu, w wyniku podstęp, groźby oraz wyzysku. Był to więc stosunkowo szeroko ujęty zakres stanów zaliczonych do wad oświadczenia woli³⁰.

Natomiast w Przepisach ogólnych prawa cywilnego³¹ przyjęto co do zasady regulację wad oświadczenia woli z Kodeksu zobowiązań³² (Tytuł III, Dział V, art. 69–76), z wyjątkiem oświadczenia woli nie na serio oraz wyzysku, które pozostały w Kodeksie zobowiązań – i nadal częściowo obowiązywały. Regulację tę przejął obowiązujący Kodeks cywilny z 1964 r. w wyodrębnionym Działem IV (art. 82–88) Księgi I, Tytułu IV. Instytucję wyzysku pozostawiono w ramach prawa zobowiązań (art. 388 Księga III k.c.).

Ustawodawca zrezygnował z konstruowania ogólnej definicji wad oświadczeń woli, wyróżnionych tylko na podstawie przesłanek psychologicznych, poprzestając na samodzielny unormowaniu poszczególnych ich typów, objętych tylko łączną nazwą „wady oświadczenia woli”³³. Są to: brak świadomości

²⁹ M. Gutowski, Z. Radwański, (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019, s. 485.

³⁰ *Ibidem*, s. 485.

³¹ Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz.U. nr 34, poz. 311), dalej: p.o.p.c.

³² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz.U. nr 82, poz. 598).

³³ Jak wskazuje B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, każda z wad oświadczenia stanowi odrębną, zamkniętą całość. Odrębność ta wyraża się w odmienności przesłanek (trudność stanowi odnalezienie pomiędzy błędem i groźbą cech wspólnych), a czasem również skutków (nieważność względna, bezwzględna, zaskarżalność). Zdaniem autorki tego rodzaju polityka legislacyjna powoduje znaczne trudności i stwarza poważne przeszkody do poprawnego określenia terminu: „wada oświadczenia woli”. W związku z tym wady oświadczenia woli są rozumiane jako nieprawidłowości towarzyszące powzięciu decyzji i dokonaniu czynności prawnej. Jak wskazuje, jest to jednak określenie tak szerokie, że może być bardzo różnie rozumiane. W związku z tym nie jest możliwe powiedzenie czegoś bliższego na ten temat. Bliżej można bowiem mówić tylko o konkretnych wadach, takich jak błąd, podstęp, groźba. Zdaniem autorki nie istnieje ani praktycznie,

lub swobody (art. 82 k.c.), pozornosc (art. 83 k.c.), blad (art. 84, 85 k.c.), podstep (art. 86 k.c.), grozba (art. 87 k.c.). Tylko zaistnienie stanów określonych w tych przepisach można uznać za wady oświadczenia woli, których następstwa prawne wyznaczają art. 82–88 k.c.

Panujący pogląd trafnie więc wskazuje, że w polskim systemie prawnym pojęcie wady oświadczenia woli ma charakter normatywny, a nie tylko psychologiczny. Do klasy wad oświadczenia woli nie można więc zaliczyć innych stanów psychicznych lub występujących w innym kontekście, niż stanowią o tym przywołane wyżej przepisy, chociażby były one zbliżone do stanów kwalifikowanych jako wady oświadczeń woli³⁴. Należy wskazać, że stany faktyczne objęte regulacją przepisów o wadach oświadczenia woli są rozpatrywane z uwzględnieniem wszystkich okoliczności konkretnej sytuacji, w tym w szczególności zachowania indywidualnego człowieka³⁵.

Jak wskazuje B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, etymologicznie wada oświadczenia woli oznacza więc nieprawidłowość występującą w procesie woli, towarzyszącą jej powzięciu lub uzewnętrznieniu. Jej zdaniem sugestia tej powszechnie przyjętej nazwy jest znaczna i stało się niemal nawykiem rozważanie nieprawidłowości aktu prawnego jednostki pod kątem widzenia towarzyszącego mu procesu woli, a punktem wyjścia – model wady polegający na rozbieżności między tzw. wolą wewnętrzną (to czego się chciało) a wolą oświadczoną (to co się powiedziało)³⁶. Podzielając pogląd B. Lewaszkiewicz-Petrykowskiej, należy się zgodzić, że sugestia metafory „wada oświadczenia woli” jest znaczna i nieprawidłowości aktu prawnego jednostki rozważane są pod kątem towarzyszącego mu procesu woli, a punktem wyjścia jest model wady polegający na rozbieżności między tzw. wolą wewnętrzną a wolą oświadczoną.

Metaforę „wada oświadczenia woli” zbadałam na przykładzie art. 82 k.c., który odnosi się do jednego z typów wad oświadczenia woli, tj. stanu wyłączającego świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli. Jednakże istotne

ani teoretycznie jednolite pojęcie „wada oświadczenia woli”. Istnieją tylko poszczególne, konkretne, nazwane wady takie jak podstęp, błąd, groźna i inne. Termin „wada oświadczenia woli” objawia się jako wspólna nazwa, tradycyjnie przyjęta dla przewidzianych przez prawo wypadków możliwości podważenia skuteczności czynności prawnej z powołaniem się na wadliwość procesu woli. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973, s. 5.

³⁴ M. Gutowski, Z. Radwański, (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne...*, s. 485. Należy wskazać, że B. Lewaszkiewicz-Petrykowska (*Wady oświadczenia woli...*, s. 180), reprezentuje pogląd, iż wyzysk jest jednym z typów wad oświadczenia woli. Jest to jednak stanowisko odosobnione. Ponadto należy wskazać, że przepisy o wadach oświadczenia woli, a ściślej mówiąc, normy w nich wyrażone, mają charakter bezwzględnie wiążący (*ius cogens*). M. Gutowski, Z. Radwański, (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne...*, s. 486.

³⁵ M. Gutowski, Z. Radwański, (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne...*, s. 486.

³⁶ B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli...*, s. 9 i n.

jest w tym przypadku to, że ów stan psychiczny uniemożliwia podmiotowi świadome lub swobodne podjęcie decyzji i wyrażenie woli.

W przepisie tym wyraźnie zostały wyróżnione dwa stany faktyczne, a mianowicie brak „świadomości” albo „swobody”. Zgodnie z art. 82 k.c. bez znaczenia jest to, z jakich powodów osoba składająca oświadczenie woli znalazła się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli i jedynie tylko przykładowo w zdaniu drugim wspomnianego przepisu wymieniono chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy albo inne, chociażby przemijające, zaburzenie czynności psychicznych³⁷.

Stan braku świadomości nie został zdefiniowany w ustawie. Trafnie zwraca się uwagę, że charakteryzuje się on „brakiem rozeznania, niemożnością zrozumienia posunięć własnych lub też innych osób, niezdawaniem sobie sprawy ze znaczenia własnego postępowania”, bez znaczenia jest przy tym, czy stan ten ma charakter trwały czy tylko przejściowy. Natomiast wyróżnienie w art. 82 k.c. stanu braku swobody opiera się na założeniu, że istnieją takie stany psychiki człowieka, które pozwalają mu wprawdzie właściwie rozpoznać sens własnego lub cudzego zachowania, ale wyłączają możliwość kierowania swoim postępowaniem, a w tym również podejmowania swobodnie decyzji. W związku z tym termin „stan”, którym posługuje się art. 82 k.c., należy odnosić wyłącznie do samego podmiotu i jego sfery intelektualno-psychicznej, nie zaś do sytuacji, w jakiej dana osoba się znalazła.

W celu odwzorowania metafory używa się schematów wyobraźniowych. Schematy wyobraźniowe organizują nasze akty percepcji, a w metaforycznych odwzorowaniach – użyczają swojej struktury doświadczeniom bardziej skomplikowanym, które nie są dostatecznie jasno i wyraźnie zarysowane. Lingwiści kognitywni uznają, że schematy wyobraźniowe pełnią najistotniejszą rolę we wszystkich przeniśnaniach, zarówno pojęciowych, jak i wyobraźniowych³⁸.

Powstanie schematu wyobraźniowego POJEMNIKA wiąże się z pierwszymi doświadczeniami człowieka. Jak wskazuje M. Johnson, od pierwszych chwil świadomego życia człowieka nieustannie doświadczą on zamknięcia w ograniczonej przestrzeni – najpierw w łonie matki, później w dzieciennym łóżeczku,

³⁷ *Ibidem*, s. 488–490. Jak wskazuje B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, zdanie drugie art. 82 k.c. wymienia wprawdzie chorobę psychiczną, niedorozwój umysłowy albo inne, chociażby przemijające, zaburzenie czynności psychicznych, lecz wyliczenie ma charakter przykładowy, a nie wyczerpujący. Mogą zatem zajść inne okoliczności powodujące wyłączenie świadomości lub swobody. Zasadą bowiem jest, że charakter przyczyny jest bez znaczenia. W sprawie będącej przedmiotem uchwały Sądu Najwyższego z dnia 7 sierpnia 1970 r., III CZP 49/70 (OSNCP 1971, nr 3, poz. 42), spadkodawca „w czasie zawierania umowy **znajdował się w stanie** wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli, gdyż cierpiał na miażdżycę mózgu połączoną z objawami demencji i napadami szału. Podstawą zatem roszczenia powoda w niniejszej sprawie jest ustalenie bezwzględnej nieważności czynności prawnej przewidzianej w art. 69 p.o.p.c. i w art. 82 k.c.”. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Wady oświadczenia woli...*, s. 40, 41.

³⁸ A. Libura, *Wyobraźnia w języku...*, s. 55.

w pokoju, w samochodzie. Jednocześnie dokonuje manipulacji przedmiotami, wkładając je do różnego rodzaju pojemników: szaf, toreb, pudełek lub wyjmując je stamtąd. Wszystkie te doświadczenia mają jeden wspólny schemat – zamknięcie w trójwymiarowej przestrzeni³⁹. Natomiast R. W. Gibbs jr. i H. L. Colston uważają, że powstanie schematu wyobraźniowego POJEMNIKA wiąże się z analizowaniem przez dzieci właściwości prostych pojemników, takich jak butelki, kubki, naczynia. Podkreślają oni, iż badania psychologii rozwojowej wskazują na duże znaczenie tego schematu w pierwszej fazie rozwoju struktur pojęciowych u dziecka⁴⁰. Jednocześnie M. Johnson dowodzi tezy, że ludzie rozumieją matematyczne pojęcie zbioru i logiczne kategorie dzięki metaforze POJEMNIKA i przenoszą znane im z codziennych interakcji z otoczeniem własności zawierania się przedmiotów na rachunek zbiorów.

Dzięki tej samej metaforze POJEMNIKA możliwe jest również zrozumienie niektórych stanów emocjonalnych. Wyrażenia językowe: „być w rozpacz”, „wpaść w przerażenie”, „wyjść z depresji”, czy „być w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji”⁴¹ są realizacjami metafory UCZUCIE to POJEMNIK, która implikuje określone odwzorowanie schematu wyobraźniowego POJEMNIKA na dziedzinę emocji: UCZUCIE to POJEMNIK, a doznający uczucia jest obiektem wewnątrz niego. Rozumowanie odwołujące się do właściwości schematu wyobraźniowego POJEMNIKA i ukierunkowane ujemnym wartościowaniem emocji negatywnych prowadzi do wniosku, że osoba będąca w rozpacz lub w stanie wyłączającym świadome powzięcie decyzji znajduje się w POJEMNIKU, przez co jest ograniczona, uwięziona i oddzielona od innych.

Zdaniem S. Wojtczak, I. Witczak-Plisieckiej, R. Augustyna obrazowanie instytucji prawnych zawartych w Kodeksie cywilnym jest bardzo często konstruowane na podstawie metafor, których domeną źródłową jest świat fizyczny, a dokładniej świat przedmiotów materialnych⁴². Wyjaśnieniem takiego obrazowania, ich zdaniem, mogą być pełnione przez prawo cywilne funkcje, w tym umożliwienie wymiany dóbr między podmiotami tego prawa. W związku z tym metafory odwołujące się do domeny źródłowej PRZEDMIOTU MATERIALNEGO najczęściej są silnie skonwencjonalizowane, szczególnie w przypadku, gdy odnoszą się do pojęć, których typowymi egzemplarzami albo substratami mogą być przedmioty materialne, np. dobro majątkowe, dokument, produkt, wkład do spółdzielni, dzieło, składnik mienia⁴³.

³⁹ M. Johnson, *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago 1987, s. 33 i n.

⁴⁰ R. W. Gibbs jr., H. L. Colston, *The Cognitive Psychological Reality of Image Schemas and Their Transformations*, „Cognitive Linguistics” 2009, Vol. 6, issue 4, s. 366.

⁴¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 7 sierpnia 1970 r., III CZP 49/70, OSNCP 1971, nr 3, poz. 42.

⁴² S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 98

⁴³ Jako przyczynę silnego skonwencjonalizowania metafor używanych w prawie cywilnym autorzy wskazują: „bardzo długą, liczoną w tysiące lat tradycję, jaką funduje tę gałąź prawa oraz jej związku z prawem rzymskim” – S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 98.

S. Wojtczak, I. Witczak-Plisiecka i R. Augustyn przyjmują, że dla oświadczenia woli schematem wyobraźeniowym jest przedmiot OŚWIADCZENIE WOLI [P] TO PRZEDMIOT. Jednocześnie autorzy nie wskazali schematu wyobraźeniowego dla metafory „wada oświadczenia woli”⁴⁴.

Moim zdaniem w przypadku metafory „wada oświadczenia woli”, tj. w szczególności do wady oświadczenia woli, jaką jest brak świadomości albo swobody, schematem wyobraźeniowym zarówno w języku prawnym, jak i w języku prawniczym jest schemat wyobraźeniowy POJEMNIKA, w związku z tym WADA OŚWIADCZENIA [P] WOLI TO POJEMNIK⁴⁵.

Jednocześnie ze względu na silne skonwencjonalizowanie metafor w prawie cywilnym moim zdaniem liczba schematów wyobraźeniowych jest w prawie cywilnym znacznie ograniczona. Silna konwencjonalizacja metafory „wady oświadczenia woli” spowodowała również, że stała się ona metaforą martwą podobnie jak metafora „źródła prawa”.

Podsumowując, jak wskazuje A. Wróbel, można mieć zastrzeżenia odnośnie do metaforycznego charakteru języka prawnego i prawniczego, a zwłaszcza czynienia zeń przedmiotu naukowych rozważań. Może to wynikać z faktu, iż istnieje przekonanie, że metafory mają wprawdzie doniosłe znaczenie, ale tylko w obszarze poezji, retoryki, a nawet filozofii czy estetyki. Ponadto zdaniem autora wiele z nich skonwencjonalizowało się do tego stopnia, że nie są już uważane za metafory. Jako przykład A. Wróbel podaje metaforę „źródła prawa”, której konwencjonalizacja jest widoczna w treści Konstytucji i doktrynie prawa konstytucyjnego oraz teorii prawa. Nie wydaje się, aby teoretyczne i dogmatyczne analizy tego pojęcia uwzględniały sens tej „wodnej metafory” w taki oto sposób, że prawo jako woda podziemna lub podskórna gromadzi się gdzieś w podziemiach gór, by niespodziewanie wytrysnąć na jakimś zboczu, gotowa do przyjęcia formy poprzez napełnienie jej w butelki, przesyłana następnie wygodnym transportem spragnionym konsumentom⁴⁶.

Ponadto, jak wskazuje M. Andruskiewicz, metafory w tekstach prawnych mogą służyć akcentowaniu umowności, pewnej fikcyjności sfery prawnej, obrazując kody, symbole, rytuały utrwalone w kulturze. Metafory jej zdaniem pod-

⁴⁴ S. Wojtczak., I. Witczak-Plisiecka, R. Augustyn, *Metafory...*, s. 102.

⁴⁵ Należy wskazać, że zdaniem G. Lakoffa i M. Johnsona metafor ontologicznych używamy, aby pojąć wydarzenia, działania, czynności i stany. Wydarzenia i czynności wyobrażamy sobie jako przedmioty, działania jako substancje, stany natomiast jako pojemniki. Jako przykład stanów, które można przedstawić jako pojemniki, podają oni następujące zdania: On żyje w miłosnym uniesieniu. *Wydobyliśmy się* z trudności; On już *wychodzi* z letargu; *Wpadł* w euforię; Powoli wydobył się ze stanu katatonii, w jakim *tkwił* od końca tygodnia egzaminacyjnego; G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory...*, s. 63. Wskazując, że WADA OŚWIADCZENIA [P] WOLI TO POJEMNIK, jako przykład można wskazać uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 7 sierpnia 1970 r., III CZP 49/70 (OSNCP 1971, nr 3, poz. 42), gdzie spadkodawca „w czasie zawierania umowy **znajdował się w stanie** wyłączającym świadome powzięcie decyzji i wyrażenie woli”.

⁴⁶ A. Wróbel, *Krótki szkic...*, s. 137 i n.

kreślają również rytualizację języka i komunikacji. Podkreślają perswazyjność i projektowanie w umysłach odbiorców sposobu określonej percepcji. Wykorzystane w tekście prawnym zwroty archaiczne, metafory i inne specyficzne środki językowe stanowią składniki wywierania wpływu na adresatów poprzez konstruowanie konwencjonalnej wizji rzeczywistości. Służą podkreśleniu utrwalonego w świadomości społecznej i tradycji kulturowej prestiżu prawa i prawodawcy, dystansu między nadawcą i odbiorcą w sferze oficjalnej komunikacji. Wymienione środki językowe są również narzędziem kreowania wizji postulatycznego możliwego świata⁴⁷. Jednocześnie należy mieć także na uwadze społeczne oddziaływanie metafor prawniczych, których używa się w uzasadnieniach wyroków sądowych dla wzmocnienia ich funkcji ekspresyjnej i perswazyjnej.

BIBLIOGRAFIA

- Andruszkiewicz M., *Wpływ języka na adresatów norm prawnych*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2015, nr 7–8
- Arystoteles, *Retoryka – Poetyka*, przekład, wstęp i komentarz J. Podbielski, Warszawa 1988
- Black M., *Metaphor*, (w:) *Models and Metaphors*, Nowy Jork 1962
- Black M., *More about metaphor*, (w:) A. Ortony, *Metaphor and thought*, Cambridge 1979
- Fauconnier G., *Mappings in Thought and Language*, Cambridge 1997
- Gemel A., *Codziennosc metafory w perspektywie kognitywistycznej. Próba krytycznej analizy*, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2016, nr 1(2)
- Gibbs R. W. jr., Colston H. L., *The Cognitive Psychological Reality of Image Schemas and Their Transformations*, „Cognitive Linguistics” 2009, Vol. 6, issue 4
- Gutowski M., Radwański Z., (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019
- Jäkel O., *Metafory w abstrakcyjnych domenach dyskursu*, Kraków 2003
- Johnson M., *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago 1987
- Kwintylian M. F., *Kształcenie mówcy*, Księga VIII 6–XII, 9–14, Kraków 2012
- Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, Warszawa 2010
- Lewaszkiwicz-Petrykowska B., *Wady oświadczenia woli w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 1973
- Libura A., *Wyobrażenia w języku. Leksykalne korelaty schematów wyobrażeniowych. Centrum-Peryferie i Siły*, Wrocław 2000
- Lizysowa M. T., *Komunikacyjna teoria języka prawnego*, Poznań 2018
- Malinowski A., *Polski język prawny*, Warszawa 2006
- Radwański Z., (w:) A. Olejniczak, Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego. Tom 2. Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019
- Richards I. A., *The Philosophy of Rethoric*, London 1936

⁴⁷ M. Andruszkiewicz, *Wpływ języka...*, s. 41.

Ricoeur P., *The rule of Metaphor: Multi-disciplinary studies of creation of meaning in language*, London 1986

Wojtczak S., Witczak-Plisiecka I., Augustyn R., *Metafory konceptualne jako narzędzia rozumowania i poznania prawniczego*, Warszawa 2017

Wróbel A., *Krótki szkic o metaforze w dyskursie prawniczym*, Lublin 2014

Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego PWN*, t. 5, Warszawa 2018

“DEFECT OF A DECLARATION OF WILL” AS A METAPHOR IN A NORMATIVE ACT

Summary

The purpose of this essay is to analyze the metaphor of the “defect of a declaration of will” in the legal language. The secondary goal is to note that a reflection on the metaphor is a CONTAINER image schema. Simultaneously, the metaphor of the “defect of a declaration of will” is in fact a dead metaphor. This essay is also focused upon an analysis of a function fulfilled by the metaphor in normative acts, judicial decisions, and legal doctrine.

KEYWORDS

metaphor, cognitive theory of metaphor, legal metaphor, ontological metaphor, normative act

SŁOWA KLUCZOWE

metafora, kognitywna teoria metafory, metafora prawnicza, metafora ontologiczna, akt normatywny